

УДК 330.368:339.9

РЕЗНІКОВА НАТАЛІЯ¹

Феноменологія незалежності в умовах економічної глобалізації

АНОТАЦІЯ. У статті узагальнено основні етапи еволюції наукових теорій щодо проблем залежності та розкрито природу нової парадигми економічної залежності країн на основі виокремлення детермінант її модифікації й аналізу факторів одиничного та системного характеру. З'ясовано історичні форми економічної залежності та виявлено домінантні їхньої трансформації. Виокремлено детермінанти структурної залежності в межах глибинних асиметрій між Центром і Периферією світового господарства в епоху лібералізації. Відстежено роль ринку у трансформації функцій держави для виявлення потенційних форм виникнення економічної незалежності та формування новітньої моделі інституціоналізації глобальної економіки. Розкрито сутнісну основу еволюційного процесу «залежність — взаємозалежність — незалежність» для виявлення об'єктивного характеру зміни філософії залежності з урахуванням домінант прояву, характерних відповідним хвилям глобалізації. Проаналізовано трансформацію форм економічної залежності та становлення її конфігураційних варіацій для концептуалізації «економічної незалежності» з виокремленням її суб'єктів та об'єктів. Інтерпретовано сутність економічної незалежності як форми прояву фундаментальних зрушень у глобальному домінуванні. Сформульовано основні положення авторської теоретико-концептуальної моделі економічної незалежності країн як еволюційної домінантної глобальної співпраці. Прослідковано, що досягнення економічного розвитку суміжне з продукуванням різних форм залежності, взаємозалежності та реконфігурацією полюсів глобального зростання. Економічна незалежність виокремлена як новий етап розвитку міжнародних економічних відносин.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Залежність, асиметричність, недорозвиненість, взаємозалежність, незалежність, економічний розвиток, глобалізація, периферія, центр.

Вступ

Становлення нових форм економічної залежності, викликаних діалектичною взаємодією національного та глобального, закладено в самій природі глобалізації, оскільки об'єктивні трансформаційні зрушення у сферах виробництва, комунікацій, торгівлі, іноземного інвестування і міжнародних фінансів перетворили світову економіку в цілісний глобальний організм, функціонування якого зумовлене не лише міжнародним поділом праці, а й значними, за масштабами, світовими виробничо-збутовими структурами, самодостатньою глобальною фінансовою системою та інформаційною мережею. Глобалізація стала імперативом формування якісно нового рівня та характеру за-

¹Резнікова Наталія Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів: дослідження проблем економічної глобалізації, міжнародної економічної безпеки, міжнародної економічної політики, глобальних проблем світового господарства. Електронна адреса: r_nv@ukr.net

лежності, якій притаманна різноплотинність і різнопідпорядкованість внаслідок зміни вектора взаємодії з огляду на зростаючу взаємозалежність країн.

Теорія залежності, сформульована на перетині двох інтелектуальних течій — марксистському й структуралістському підходах до визначення економічного розвитку, — стала радше інструментом інтерпретації, методологічним базисом критики, аніж завершеною теорією. Балансуючи між визнанням за внутрішніми або зовнішніми факторами детермінант економічної відсталості, вона не забезпечила їхнього синтезу, уникаючи виокремлення домінування одних над іншими, що з погляду глобальних трансформацій певною мірою є спрощенням.

Тоді як системні теорії надають примат об'єктивним факторам породження й ескалації відносин економічної залежності, констатуючи їх як даність, адепти теорій одиничних рівнів абсолютизують специфічні прояви залежності (відмінності у державних інтересах, особливості впровадження стратегій розвитку, позаекономічні фактори впливу), при цьому не вмонтовуючи їх у загальний історичний контекст². Такі висновки дають змогу нам стверджувати, що лише комбінаторний підхід, що поєднуватиме висновки окреслених теорій одиничного і системного рівнів, забезпечить глибокий аналіз причин недорозвиненості в країнах Периферії та запропонує шляхи подолання відносин деструктивної залежності.

Проведений аналіз засвідчив, що залежність у розглянутих теоріях виступала як причина і прояв відсталості (теорії модернізації в інтерпретації А. Со³, А. Франка⁴), недорозвитку (теорії залежності у викладенні Р. Пребіша⁵, С. Фуртадо⁶, Т. Дос Сантоса⁷, С. Аміна⁸), як даність, яку слід визнати й прийняти (теорій світ-системного підхо-

²*Comin D.* Was the Wealth of Nations Determined in 1000 BC? / D. Comin, W. Easterly, E. Gong // *American Economic Journal: Macroeconomics*. — 2010. — Vol. 2. — No. 3. — P. 65–97; *David P.A.* Why are institutions the 'carriers of history'? Path dependence and the evolution of conventions, organizations and institutions / P.A. David // *Structural change and Economic Dynamics*. — 1994. — Vol. 5. — No. 2. — P. 205–220; *Martin R.* Path dependence and regional economic evolution/ R. Martin, P. Sunley // *Journal of Economic Geography*. — 2006. — Vol. 6. — P. 395–437; *Garud R.* Path dependence and creation / R. Garud, P. Karnoe. — Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. — 417 p.

³*So A. Y.* Social Change and Development: Modernization, Dependency, and World-System Theories. Newbury Park, 1990. — P. 18–23.

⁴*Frank A.G.* Capitalism and underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil / A.G. Frank. — New-York: Monthly Review Press, 1969 — 344 p.

⁵*Prebisch R.* The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems / R. Prebisch. — New York: United Nations Department of Economic Affairs, 1950. — 58 p.

⁶*Furtado C.* The Concept of External Dependence in the Study of Underdevelopment / C. Furtado // *The Political Economy of Development and Underdevelopment* / C.K. Wilber (ed.). — New York: Random House, 1973. — P. 118–123.

⁷*Dos Santos T.* The Structure of Dependence / T. Dos Santos // *The American Economic Review*. — 1970. — Vol. 60. — No 2. — P. 231–236.

⁸*Amin S.* Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues? [Electronic resource] / S. Amin // *Journal of world-systems research*. — 2000. — Vol.VI. — No. 3. — Access mode: <http://jwsr.ucr.edu/archive/vol6/number3/pdf/jwsr-v6n3-amin.pdf>.

ду⁹). Але не лишається поза увагою той факт, що сама ідея залежності, попри визнання асиметричного взаємовпливу країн Центру та країн Периферії як результату економічної відсталості останніх і домінування перших, обмежувалась констатацією підпорядкування інтересів периферійних країн цілям зростання розвинених країн через канали торгівлі, фінансів, робочої сили без розгляду потенційних можливостей впливу Периферії на Центр.

Втім, визнаючи вагомий внесок науковців у розвиток економічних досліджень з окресленої проблематики, слід констатувати, що концептуалізація новітніх форм і якості економічної залежності на сучасному етапі глобалізації залишається наріжним каменем з'ясування специфічності проявів зв'язків за умов трансформації ролі держави, нарощування потужностей транснаціональних корпорацій, формування складних динамічних нерівноважних систем, втрати однозначності залежності від траєкторії попереднього розвитку. Це потребує усвідомлення моменту, коли історичний цикл попередніх трансформацій формує нову суб'єктність світу, яку не можливо осмислити в межах традиційної методології без дослідження теоретико-методологічної моделі економічної неозалежності країн.

Об'єктивною підставою необхідності формування та, відповідно, дослідження нової парадигми залежності, яку інтерпретовано як парадигму неозалежності країн на сучасному етапі глобалізації, є ступінь неадекватного відображення емпіричного матеріалу методології його раціонального пояснення з погляду усталених теоретичних положень.

В основу дослідження покладено наукову гіпотезу, що зміна форм і якості залежності є об'єктивним процесом глобальної економіки з позицій просторово-часових структурних зрушень. Зокрема, рух від концепції «Центр-Периферія» та периферійного капіталізму Р. Пребіша до формування метасистемних характеристик глобальної економіки дає підстави стверджувати про досягнення точки біфуркації у розвитку економічної теорії міжнародних відносин, коли усталена методологія економічних досліджень повинна поєднуватися з методологією глибинних трансформацій, що модифікують доктрини про світовий розвиток, який підпадає під взаємодіючі та взаємопов'язані принципи зворотності і незворотності глобальних процесів та їхніх причинно-наслідкових зв'язків.

Цим власне, і обумовлені мета і завдання цієї статті, які орієнтовані на наукове обґрунтування сутності феномена економічної неозалежності країн як нового конструкту залежності під впливом струк-

---

⁹Wallerstein I. Rise and future demise of the capitalist world economy: concepts for comparative analysis / I. Wallerstein // Comparative Studies in Society and History. — 1974. — Vol. 16. — No. 4. — P. 387—415.

турних глобалізаційних зрушень, які формують підвалини щодо модифікації формату міжкраїнової взаємодії.

Основна частина

Досвід після Другої світової війни засвідчив, що процеси глобалізації розмивали національні кордони, і, як наслідок, державні структури, політика, економіка, соціальна та культурна практики, а також норми і традиції ставали універсальнішими. Найрозвиненіші в той або той період національні господарства визначили характер, форми і механізми міжнародних відносин, нав'язуючи іншим країнам і світовій спільноті в цілому способи господарської комунікації¹⁰. Внутрішньоекономічні відносини були первинними, міжнародні — вторинними. Голландія XVIII ст. або Англія XIX ст. були не тільки лідерами економічного прогресу, але і зразками для наслідування з боку окремих європейських країн. Упродовж XIX століття європоцентристська світова система стала справді глобальною з точки зору охоплення майже всієї решти регіонів. Визнано, що Європа упродовж століть систематично взаємодіяла з іншими регіонами Заходу, Півдня та Східної Азії, втім, вже до першої половини XIX століття система змінила багатоцентричну структуру, де щонайменше три окремі ключові регіони взаємодіяли один з одним на відстані, на моноцентричну структуру, де всі ключові держави безпосередньо контактували одна з одною.

Дві хвилі глобалізації ознаменували перехід від незалежних економічних мереж національного рівня до глобальної взаємозалежної мережі, демонструючи довготривалий висхідний тренд взаємодії — від локальної до регіональної, далі до національної, пізніше до міжрегіональної і нарешті глобальної. Про зміни інтенсивності глобальних взаємодій порівняно з інтенсивністю взаємодій на локальному та національному рівні свідчить розширення торгівлі на великі відстані як наслідок зниження витрат на транспортування та зв'язок¹¹. Це зниження відображається тривалим і дедалі швидшим низхідним трендом, прив'язаним до технологічних змін, а відтак вважається основною рушійною силою глобального розширення торгівлі.

Основна альтернативна гіпотеза стосується структури влади в міжнародній системі держав. Загальним терміном цього підходу є «стабільність гегемонії», хоча є важливі відмінності у різних підходах до визначення гегемонії та різні гіпотези щодо природи причинних зв'язків між гегемонією та глобалізацією торгівлі. Але загальна ідея

¹⁰Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times / G. Arrighi. — London: Verso, 1994. — 400 p.

¹¹Arrighi G. The stratification of the world-economy: an exploration of the semiperipheral zone / G. Arrighi, J. Drangel // The Review. — 1986. — Vol. 10. — No. 1. — P. 9–74.

полягає в тому, що міжнародна система — це дещо більше, ніж «анархія» держав, що змагаються і борються одна з одною. Світовий порядок розглядається як продукт міжнародної конкуренції та співпраці. Більший порядок і мирніша взаємодія мають місце тоді, коли якась єдина держава-гегемон¹² має достатню владу, аби впливати на інші держави та міжнародні суб'єкти і примушувати їх до чогось.

Домінування є послідовним з точки зору існування системного циклу зростання та падіння ключових держав-гегемонів. Коли гегемон перебуває у стані падіння, вся система входить у період суперництва між великими державами, і рівень глобалізації торгівлі знижується. Автори більшості дискусій про гегемонію погоджуються з тим, що Нідерланди виконували роль гегемона у європейській міжнародній системі в XVII столітті, Британія — у XIX столітті, США — у XX столітті.

Згідно з першим аргументом, яким є конфлікт, гегемонія розглядається переважно у військових термінах. Влада гегемона насамперед визначається тим, що для нього є досяжним весь світ, тобто, його здатністю формувати міжконтинентальні військові сили. Світова торгівля полегшується, оскільки гегемон встановлює правила міжнародної торгівлі та діє як «врівноважувач влади» в системі держав. Ця роль створює відносно мирну міжнародну систему держав, а відтак суб'єкти ведуть транскордонну торгівлю вільніше і частіше, ніж вони це робитимуть, якщо система розколота на ворожі угруповання. Цей аргумент, заснований на конфлікті, передбачає послідовність висхідних і низхідних рухів у глобалізації торгівлі відповідно до підйому та падіння гегемонів і до змін у жорсткості війн між ключовими державами¹³.

Міжнародний лібералізм британської гегемонії (перша хвиля глобалізації), ідеологія «вільного світу», сформульована США після II світової війни (друга хвиля глобалізації) та неоліберальний «Вашингтонський консенсус» (який легітимізує вільну торгівлю та «програми структурних змін» МВФ) — все це приклади ідеологічних аспектів гегемонії, які вважаються основними причинами посилення лібералізації торгівлі (третя хвиля глобалізації). Наступний аргумент, що поєднує гегемонію з лібералізацією торгівлі, стосується економічних аспектів гегемонії — особливо ролі міжнародних капіталістів-вихідців з держави-гегемона та їхніх основних держав-союзниць у сприянні міжнародним інвестиціям. Глобалізація інвестицій (зростання обсягів міжнародних інвестицій капіталу порівняно з

¹²Iversen T. The Dynamics of Welfare State Expansion: Trade Openness, Deindustrialization and Partisan Politics [Electronic resource] / T. Iversen // The New Politics of the Welfare State / P. Pierson (ed.). — Oxford: Oxford University Press, 2001. — Access mode: <http://scholar.harvard.edu/files/iversen/files/introdyn.pdf>

¹³Weiss L. The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era, Polity / L. Weiss. — Cambridge: Polity Press, 1998. — 260 p.

обсягами внутрішніх інвестицій капіталу) розглядається як основна причина глобалізації торгівлі¹⁴.

Як перша, так і третя хвилі глобалізації торгівлі збігаються з підйомом і посиленням гегемонів — Британії у ХІХ столітті та США після ІІ світової війни, але середня хвиля, яка мала місце з приблизно 1900 р. по 1920-ті роки, з'явилась у період жорсткого змагання за гегемонію. Ця середня хвиля не може бути функцією підйому та падіння гегемонії, оскільки в цей період не було ані підйому, ані падіння. Також не існує зв'язку між послабленням економічної гегемонії США в останні десятиліття та безперервним посиленням глобалізації торгівлі¹⁵.

Падіння економічної гегемонії США частково може бути проілюстроване повільним скороченням частки США у світовому ВВП порівняно з частками Німеччини, Франції, Британії та Японії. 1993 і 1994 роки стали останнім періодом, коли США зростали вищими темпами, ніж решта світу. Упродовж тривалого падіння гегемонії Британії після 1870 р. також відбувалися короткострокові зворотні рухи. Однією з особливих рис перехідного періоду гегемонії у поточний час є дисбаланс між економічним падінням США та їхнім статусом єдиної на сьогодні супердержави у військового плану¹⁶.

За першої хвилі глобалізації (що характеризується відносинами залежності між країнами) Центр виступав проявом цілісності системи, тоді як Периферія (де відбувалось зародження ринкових інституцій в колоніях) — плацдармом для його подальшої зовнішньої експансії¹⁷ (табл. 1). Більше того, економічний розвиток Периферії ставав наслідком залежності від центру, а економічний розвиток центру — результатом домінування. Під час другої глобалізаційної хвилі розвиток Периферії хоча й залежав від Центру, але був стійким і самовідтворюючим (табл. 2).

З моменту зняття економічного захисту слабкі економіки зазнали впливу конкуруючих сил, яким вони часто не могли протистояти особливо там, де економія була досягнута за допомогою застосування капіталомістких виробничих методів. Все це дає змогу констатувати фундаментальні відмінності як у рівнях соціально-економічного і політичного розвитку країн, так і в ментальному забарвленні, що позначається не лише на системі цінностей індивідуумів, але й структурі споживання та схильності до заощаджень.

¹⁴Arthur W.B. Path-dependent processes and the emergence of macrostructure / W. B. Arthur, Y.M. Ermoliev, Y.M. Kaniovski // *European Journal of Operational Research*. — 1987. — Vol. 30. — No. 3. — P. 294—303.

¹⁵Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times / G. Arrighi. — London: Verso, 1994. — 400 p.

¹⁶Bergsten F. The United States and the World Economy: Foreign Economic Policy for the Next Decade [Electronic resource] / C.F. Bergsten. — Access mode: <http://www.globallawbooks.org/reviews/detail.asp?id=69>.

¹⁷Katzenstein P. Small States in World Markets / P. Katzenstein. — Ithaca: Cornell University Press, 1985. — 288 p.

Таблиця 1

**ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ ВІДНОСИН ЗАЛЕЖНОСТІ
ЗА ПЕРШОЇ ХВИЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Етапи глобалізації	Характерні риси історичного періоду	За типом	За формою	Форми співпраці	Специфічні риси	Вплив на економічний розвиток
<p>Перша хвиля глобалізації 1870-1914 рр.</p> <p><i>Протиріччя мали рухливий характер, і цілком позитивно діяли на загальні темпи розвитку світового господарства, поглиблення МПП, інтеграцію країн на світові ринки</i></p>	Перша (з 1748 р.) та друга (з 1840 р.) індустріальні революції	Ієрархічна	Факторна	Експлуаторська	Центр як прояв цілісності системи	У першій половині XIX ст. світова торгівля і світове виробництво розвивалися порівняно рівномірно і знаходилися на одному рівні відносно 1913 року. Потім у період із 1850 до 1880 року світова торгівля розвивалася більш швидкими темпами, ніж світове промислове виробництво.
	Структурна криза 1750-1780рр., розкрила вичерпані можливості мануфактурного виробництва.	Жорстко централізована і субординована	Ресурсна		Периферія як плацдарм для подальшої зовнішньої експансії Центру	
	Поглиблення МПП, започаткування загального та часткового поділу праці.	Колоніальна (обмежує розвиток залежно від інтересів країни-метрополії)	Структурна		Економічний розвиток Периферії як наслідок залежності від центру	
	Розвиток транспортної інфраструктури	Міждержавна	Міграційна	Проста кооперація	Економічний розвиток центру як наслідок домінування	В період між 1870-1913 рр. середньорічне зростання іноземних інвестицій, яке складало 4,2 %, випереджало зростання не тільки світового валового продукту (2,1 %), але і світової торгівлі (3,4 %). До 1913 р. обсяг експорту капіталу досяг 5 % ВВП країн-донорів, а доля накопичених ПП у 1913 році перевищила 9 % світового виробництва.
	Масова міграція з європейського континенту до США, Австралії, Нової Зеландії	Асиметрична внутрісистемні відносини між Центром і Периферією	Торгова		Зародження ринкових інституцій в колоніях.	
		Односпрямована залежність , інспірована циклічними коливаннями і зростаннями країн Центру	Фінансова		Лібералізація торговельної та валютно-фінансової політики	

Джерело: розроблено і укладено автором

Таблиця 2

**ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ ВІДНОСИН ЗАЛЕЖНОСТІ
ЗА ДРУГОЇ ХВИЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Етапи глобалізації	Характерні риси історичного періоду	За типом	За формою	Форми співпраці	Специфічні риси	Вплив на економічний розвиток
Друга хвиля глобалізації 1945-1980 рр. Протиріччя мали рушійний характер, і цілком позитивно діляли на загальні темпи розвитку світового господарства, поглиблення МПП, і інтеграцію країн на світові ринки	<ul style="list-style-type: none"> Третя науково-технічна революція Розвиток інформаційно-комунікаційної, та транспортної інфраструктури Поглиблення МПП: запровадження подетальної і поопераційної спеціалізації в межах ТНК Утворення міжнародних організацій галузевого типу. Інтернаціоналізація фінансового сектору, утворення євроринку Перша хвиля регіональної економічної інтеграції Існування біполярної системи світу Розпад колоніальної системи 	<p>Ієрахічна в межах міжнародних відносин</p> <p>Міждержавна з наднаціональним каркасом регулювання</p> <p>Неоколоніальна</p> <p>Насильницька</p> <p>Залежність від транснаціонального капіталізму</p> <p>Симетрична в межах прав і норм, продовжених інституціями</p>	<p>Факторна</p> <p>Ресурсна</p> <p>Структурна</p> <p>Ринкова</p> <p>Технологічна</p> <p>Міграційна</p> <p>Торгова</p> <p>Фінансова</p> <p>Інституційна</p>	<p>Проста координація</p> <p>Координація</p> <p>Кооперація в сфері економічної політики</p>	<p>Після Другої світової війни торгівельна політика розвинених країн, а згодом і багатьох країн, що розвиваються, здійснювалася переважно за схемою, визначеною ГАТТ.</p> <p>Зростання протекціонізму у міжнародній торгівлі.</p> <p>Поглиблення процесів інтернаціоналізації виробництва, торгівлі і капіталу.</p>	<p>З 1950 по 1970 рр. обсяги світової торгівлі зросли майже в 5 разів, при цьому річний темпи зростання якої сягали 7 % протягом 1950 рр. і 10 % протягом 1960 рр. [454] У зв'язку з руйнівними результатами Другої світової війни, обсяги зовнішньої торгівлі остаточно були відновлені у першій половині 70-х рр. XX ст. Промислово розвинуті країни вийшли на рівень 1890 р. за обсягами товарного експорту у ВВП лише на початку 1970 рр., а на рівень 1913 року — у 1974 році, коли доходи від зовнішньої торгівлі забезпечувались в основному за рахунок збільшення цін на нафту. Унаслідок світової економічної кризи 1974–1975 років розвинені країни світу в своїй торгівельній практиці стали вдаватися до укладання двосторонніх угод з окремими країнами-експортерами в обхід принципів ГАТТ з метою перерозподілу часток світового ринку в окремих його сегментах, що все більше обмежувало міжнародну торгівлю</p>

Джерело: розроблено і укладено автором

Отже, структура сучасного світового господарства є системою ринкового світового господарства, що складається з національних ринків товарів, послуг, капіталів різних країн, інтернаціоналізації виробництва та інтернаціоналізаційних об'єднань окремих груп країн, міжнародних фінансових центрів. Особливістю сучасного світового ринку

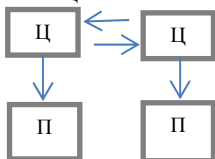
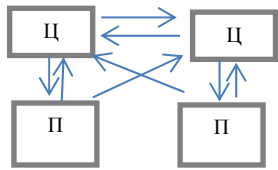
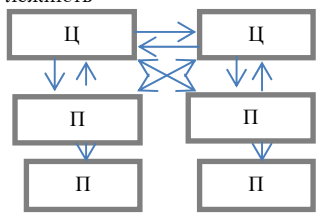
є його поліцентричний характер, який проявляється у відсутності єдиного центру і наявності переплетіння ринків різних регіонів і країн. Пірамідальна структура організації геополітичних відносин, якій відповідало встановлення відносин економічної взаємозалежності, характеризувалася більшою динамічністю, що передбачало можливості зміни місця країни в цій ієрархії¹⁸.

Неозалежність стала виразом полізалежності, іманентною рисою якої стала уніфікація правил глобального співіснування як з точки зору ліберальної філософії глобалізаційної ери, так і з точки зору його інституційного оформлення.

Еволюційні зміни, що відбувалися в природі економічної залежності, змінювали її сприйняття з такої, що продукована ендегенними факторами розвитку, до екзогенно-спровокованої з поступовим наданням примату ринковій домінанті у визначенні її сутнісного наповнення (табл. 3).

Таблиця 3

**ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТЬ «ЗАЛЕЖНІСТЬ»,
«ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ», «НЕОЗАЛЕЖНІСТЬ»**

ОЗНАКИ		
ЗАЛЕЖНОСТІ Перша хвиля глобалізації	ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ Перша й друга хвиля глобалізації	НЕОЗАЛЕЖНОСТІ Третя хвиля глобалізації
• за природою: внутрішня	• за природою: внутрішня і зовнішня	• за природою: глобальна від ринку
• наявність жорсткої ієрархії і підпорядкованості;	• відсутність чіткої ієрархії, підпорядкованості	• полі-залежність, що характеризується уніфікацією правил співпраці
• наявність єдиного центру продукування відносин залежності в особі Ц 	• наявність багатосторонніх проявів залежності 	• відсутність єдиного центру продукування залежності; багаторівнева (складнопідрядна) залежність
• існування Ц і П	• існування Ц і П	• існування Ц і П; формування Ц на П

¹⁸Кравчук Н.Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Н. Я. Кравчук. — К.: Знання, 2012. — 137 с.

Продовження табл. 3

ОЗНАКИ		
ЗАЛЕЖНОСТІ Перша хвиля глобалізації	ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ Перша й друга хвиля глобалізації	НЕОЗАЛЕЖНОСТІ Третя хвиля глобалізації
• розвиток П не є самовідтворюючим і стійким	• розвиток П залежить від Ц, втім є стійким і самовідтворюючим	• розвиток П і Ц залежить від бізнес-циклу G7; відчуває вплив дисбалансів заощаджень й інвестицій, продукованих як країнами Ц, так і П-; розвиток П стимулює розвиток менш розвинених країн П
• існуючі зв'язки між П і Ц орієнтовані на стимулювання економічного зростання і розвитку країн Ц	• існуючі зв'язки між П і Ц передбачають врахування фактору економічного зростання і розвитку країн П	• існуючі зв'язки між П і Ц передбачають вплив економічного зростання і розвитку країн П на країни Ц
• економічні витрати від призупинення взаємозв'язків носять глибоко асиметричний характер між країнами П і Ц, що поглиблює залежність	• економічні витрати від призупинення взаємозв'язків носять невиразно асиметричний характер між країнами П і Ц, що пояснює вразливість	• руйнівні наслідки від призупинення взаємозв'язків мінімізовані за рахунок існування розгалуженої мережі торгових партнерів, які є взаємозамінюваними між собою на тлі гнучкої структури виробництва
• структура виробництва П залежить від потреб Ц і орієнтована на зовнішні ринки Ц	• структура виробництва П орієнтована як на зовнішні ринки Ц, так і на внутрішні ринки, задовольняючи потреби одних та інших	• структура виробництва П орієнтована як на зовнішні ринки Ц, так і на внутрішні ринки, задовольняючи потреби одних та інших; умови господарювання у П вносять зміни в структуру виробництва Ц
• МПП, що консервує технологічну відсталість П	• МПП, що заохочує технологічний розвиток Ц	• МПП, в якому П і Ц здатні продукувати однопорядкові технології
• розвиток процесів індустріалізації П залежить від Ц; впровадження на П застарілих енерговитратних технологій	• розвиток процесів індустріалізації П залежить від Ц; впровадження на П застарілих енерговитратних технологій	• Ц потерпає від деіндустріалізації внаслідок перенесення виробництва у країни П; • П переносить виробництво в інші менш розвинені країни П;
• потоки капіталів від Ц до П	• потоки капіталів між Ц і Ц, від Ц до П	• потоки капіталів від Ц до П, від П до Ц; між П і П
• відтік капіталу з «П» як наслідок господарської діяльності з «Ц»	• відтік капіталу з «П» як наслідок господарської діяльності з «Ц»	• відтік капіталу з «Ц» як наслідок господарської діяльності з «П»
• залежність П від центрів емісії резервних валют	• поступове формування резервів в П	• феномен надлишкових резервів «П»; прояв залежності «Ц» від капіталу з «П»; формування передумов створення резервних валют в межах країн П

Закінчення табл. 3

ОЗНАКИ		
ЗАЛЕЖНОСТІ Перша хвиля глобалізації	ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ Перша й друга хвиля глобалізації	НЕОЗАЛЕЖНОСТІ Третя хвиля глобалізації
• дивергенція доходів між П і Ц	• дивергенція доходів між П і Ц	• дивергенція доходів в межах «Ц»; конвергенція доходів П і Ц
• незначна частка країн П у формуванні світового ВВП	• зростання частки країн П у формуванні світового ВВП	• зростання частки країн П у формуванні світового ВВП;
• відсутність міжнародного регулювання	• формування міжнародних організацій, що продукують асиметричні відносини залежності внаслідок нерівномірного розвитку П і Ц	• поступове зростання впливовості країн П у міжнародних організаціях внаслідок збільшення їхньої ваги у світовій економіці
• кооперація	• координація	• інтеграція, федералізація, дезінтеграція
• Ц продукує умови співпраці з П	• Ц продукує умови співпраці з П	• уніфікація правил співпраці

Примітка. Ц — центр, П — периферія.

Джерело: розроблено і укладено автором.

Наявність єдиного центру продукування відносин залежності в особі країн ядра (центру) унеможлиблювало паралельне встановлення зв'язків між країнами периферії, що входили в орбіту інтересів різних країн ядра. Водночас поступове просування в бік взаємозалежності усунуло такі обмеження, даючи країнам периферії змогу істотно диверсифікувати торговельні й фінансові зв'язки. Проявом зазначеного стало поступове укладання двосторонніх інвестиційних угод (ДІУ) між країнами, що входять до ОЕСР (старими країнами-членами й тими, що з часом приєдналися до них) й тими, що не входять до їхнього числа¹⁹. Прикметно, що США найостаннішими серед країн, що формують ядро світової економіки, погодилися на підписання угод з Японією²⁰. Друга хвиля підписання ДІУ розпочалася наприкінці 1980-х років здебільшого між європейськими країнами та країнами, що розвиваються, а третя хвиля активності була пов'язана з діяльністю ГАТТ²¹.

Утім, найрадикальніші зміни відбулися саме тоді, коли залежність набула ознак складнопідпорядкованості, багаторівневості, що було

¹⁹Crawford J.-A. The Changing Landscape of Regional Trade Agreements [Electronic resource] / J.-A. Crawford, R.V. Fiorentino. — Access mode: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/discussion_papers8_e.pdf

²⁰ США пішли на цей крок лише у 1980-их роках, тоді як першу угоду Великобританія уклала із Японією ще у 1970 р.

²¹Smith J. The Politics of Dispute Settlement Design: Explaining Legalism in Regional Trade Pacts / J. Smith // International Organization. — 2000. — Vol. 54(1). — P. 137—180.

продиктоване не лише відсутністю єдиного центру продукування інтенцій до співпраці, але й можливістю становлення Центру на Периферії по відношенню до решти її країн з поступовим просуванням у ранг глобальних гравців, що відноситься нами до ознак незалежності. Попри відмінності у наголосах в існуючих тлумаченнях поняття «економічний розвиток», досягнення останнього суміжне з продукуванням різних форм залежності, взаємозалежності та реконфігурацією полюсів глобального зростання. Втім, справедливо відзначити, що апелювання показниками частки країни у світовому ВВП або географічного розподілу світової торгівлі не є достатнім для усвідомлення трансформаційних процесів у перерозподілі центрів сили в глобальній економіці, але лише у поєднанні з дослідженням існуючого або потенційного впливу останніх на формування полюсів зростання глобальної економіки — незалежно від місця в країновій ієрархії держав-продуцентів і бенефіціарів джерел економічного зростання — сприятиме усвідомленню процесу становлення нового етапу залежності.

Етап так званої дифузної глобалізації, що умовно позначається кінцем другої — початком третьої глобалізаційної хвилі, активізував дискусії щодо впливу відкритості економіки, якій сприяють лібералізація потоків товарів й капіталу, на економічний розвиток країн. Опосередковано це створило попит на переосмислення проблеми залежності, яка поступово еволюціонувала в бік взаємозалежності, але з різними ефектами для країн-ініціаторів посилення глобальної міжкраїнової взаємодії та країн Периферії. Адаптуючи свеннісонівське «здорове коло»²² до відносин залежності, інтерпретуємо останні як прогресуючі у випадку, якщо їхнім результатом стають структурні перетворення в економіці країни Периферії як реакція на розширення доступу до зовнішніх ринків та якісні зміни у внутрішньому споживчому попиті, що продукують потребу в технологічній і фінансовій співпраці з урахуванням відмінностей у потенціалі й стратегічних завданнях розвитку країн-партнерів.

Відповідно у такий спосіб ми акцентуємо на можливостях, що відкриваються перед країнами, уряди яких матимуть достатню політичну волю для реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку навіть шляхом прийняття непопулярних тактичних рішень (адміністративне регулювання; фіскальна й інвестиційна (інноваційноорієнтована) політика держави; структура перерозподілу надходжень до бюджету; реалізація політики імпортозаміщення). Отже, змінюється наголос на якості встановлених міжкраїнових взаємозв'язків:

²² На думку І. Свеннісона, якщо економічне зростання призводить до підвищення рівня доходів населення, то неминучо стає зміна структури попиту, яка, в свою чергу, започаткує фундаментальні зміни у структурі економіки країни, тим самим відкривши нові джерела економічного зростання. Така система аргументації отримала назву «здорове коло»

відносини залежності, здатні спровокувати структурні зрушення в економіці країни Периферії та її стійкий розвиток на основі інтенсивного використання її ресурсного, людського й інноваційного потенціалу, трансформуються у відносини взаємозалежності з країною Центру²³.

Синергетичний концепт неозалежності, який пояснює останню як стан поліваріантної міжкраїнової взаємозалежності, що: поглиблюється внаслідок диверсифікації форм прояву зростаючої економічної відкритості; спирається на нелінійність ендегенних змін й процесів, посилених внаслідок дії екзогенних чинників; передбачає обопільний вплив країн Центру й Периферії, що описується в термінах чутливості та вразливості й унеможливорює усереднення або уніфікацію її проявів; припускає адаптацію різних комплементарних конфігурацій координатії національних економічних політик, що визначає її гібридні варіації.

Економічний розвиток як імператив міжкраїнового об'єднання за класичних відносин залежності ставав можливим для країн периферії лише за умов перебування в орбіті інтересів країн центру, будучи при цьому нестійким і нездатним до самовідтворення. Інакше кажучи, розвиток периферії виступав проявом відносин залежності, тоді як розвиток економік ядра — ознакою домінування. Відносини економічної взаємозалежності охарактеризувалися зрушеннями в бік зростаючих можливостей периферії віднайти внутрішні джерела розвитку, хоча й вплив екзогенних факторів продовжував утримувати першість. Неозалежність продемонструвала новітній феномен, коли розвиток країн ядра став залежним від розвитку найпотужніших країн периферії, втягнених у глобальні ланцюги вартості під впливом процесів транснаціоналізації. Більше того, розвиток як периферії, так і центру став залежати від бізнес-циклу G7, відчувачи на собі наслідки глобальних дисбалансів заощаджень й інвестицій, продуктованих країнами з обох таборів²⁴.

Економічні витрати від зупинки взаємозв'язків між країнами периферії і центру за панування відносин економічної залежності носили глибоко асиметричний характер, що лише поглиблювало розрив

²³ Очевидно, що ключові характеристики зростання (збільшення результатів господарської діяльності; збільшення суспільного багатства; збільшення випуску продукції) можуть стати як наслідком економічного розвитку країни (характерними ознаками якого є перехід від однієї якості факторів виробництва до іншого, незворотний процес зміни технологічних способів виробництва, якісне вдосконалення результатів діяльності, перехід від одного типу відтворення до іншого, зміна суспільного поділу праці та системні зміни ВВП), так і його причиною. З іншого боку, лише у випадку, коли зафіксоване економічне зростання матиме ознаки врівноваженого, воно здатне спровокувати зміни в структурних пропорціях економіки і в міжгалузевому розподілі, що вплине на зміни інституційного організаційного устрою. Врівноважене зростання — зростання, що характеризується одночасним «запуском» руху всіх секторів разом в достатньо постійній прогресії, і яке орієнтується переважно на внутрішній попит, що підвищує роль національного ринку як головного двигуна розвитку.

²⁴ Haggard S. Pathways from the periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries / S. Haggard. — Ithaca: Cornell University Press, 1990. — 276 p.

між країнами, тоді як за встановленої економічної взаємозалежності невиразно асиметричний характер взаємодії пояснювався в термінах вразливості й чутливості. Неозалежність продемонструвала тенденцію до мінімізації руйнівних наслідків від призупинення міжкраїнових взаємозв'язків за рахунок існування розгалуженої мережі торгових партнерів, які є взаємозамінюваними між собою.

Більше того, стримані показники рівня економічної взаємозалежності як серед країн центру, так і серед потужних країн периферії, свідчать про зниження асиметричної залежності одних від інших, що інтерпретується нами як прояв неозалежності. Подібний феномен є результатом процесів економічної інтеграції, що стали новітнім проявом міжкраїнових відносин, адже остання закладає у взаємовідносини держав-членів елементи справжнього економічного федералізму. Цікаво, що, на думку більшості зарубіжних правників, обмеження суверенітету держав — це невід'ємна ознака будь-якої економічної інтеграції, хоча юридично коректніше було б говорити про добровільне обмеження юрисдикції держави. Суверенітет держави при цьому не обмежується з юридичної точки зору, проте, він може фактично зникнути, коли інтеграційне об'єднання максимально наблизитиметься до федеративної форми державного устрою. Отже, логіка економічної інтеграції формує підґрунтя формуванню підвалин економічної неозалежності, яка спрямовує до економічного федералізму, який передбачає, що створення єдиного ринку має відбуватися на основі глибокої гармонізації всієї сукупності умов виробництва й обігу товарів і послуг. Така гармонізація може трапитися, якщо держави згодні з передачею компетенції, тобто, з необхідністю обмеження суверенітету на користь органів економічної інтеграції.

Під час третьої хвилі глобалізації найпоширенішими формами співпраці, що позначилися на істотній трансформації ролі держави, стали кооперація у сфері економічної політики, політична кооперація й інтеграційна співпраця. Остання запропонувала новий формат міжкраїнової взаємодії, побудований на відмінних від раніше існуючих принципах — від принципу підпорядкованості, що передбачав чітку ієрархію і глибоку асиметричність відносин залежності, до полізалежності з задекларованим рухом у бік симетричності за умов формування єдиних правил співпраці, що поступово елімінувало б центро-периферійну фрагментацію світового господарства.

Згідно з однією з поширених думок глобалістів, одночасно з послабленням керівного потенціалу держави глобалізація девальвує колишні уявлення про регулятивну роль права і встановлює нові «правила гри». Для країн, що бажають вписатися у нову світову систему, сформульовані економічні правила, що базуються на рекомендаціях «Вашингтонського консенсусу», «Пост-Вашингтонського» та умовах

«золотого корсета» з його відкритістю, дерегуляцією, приватизацією національних економік, обмеженням суверенітету держави. Інститути системи регуляції постають МВФ, Світовий банк, СОТ та ін. Такий підхід зробив істотний вплив на сучасну організацію міжнародних економічних відносин, багато в чому ставлячи певні суверенні держави у фактичну залежність від «економічно сильніших» суверенних держав і керованих ними наднаціональних економічних організацій.

Ще у 1970–1980-ті роки вітчизняні науковці справедливо відзначали, що економічна незалежність служить ніби основою, матеріальним забезпеченням суверенітету держави. Але виняткова важливість економічної незалежності держави для міцного забезпечення незалежності політичної жодним чином не означає, що суверенітет економічно слаборозвинених держав не існує через фактичну їхню залежність від найбільших капіталістичних держав²⁵. Ці твердження вірні не лише нині, а ще актуальніші з урахуванням зростаючої економічної взаємозалежності держав і нарощування інтеграційних процесів. Державний суверенітет й економічна самостійність держави — тісно пов'язані між собою, але зовсім не рівнозначні або взаємозамінні категорії, а тому не можна підміняти питання державного суверенітету питанням економічної незалежності і навпаки.

Держава як інститут політичної системи під час третьої хвилі глобалізації опинилася, з одного боку, під тиском процесів транснаціоналізації, з іншого боку, під впливом інтеграційних об'єднань, які й стають новим інструментом економічної сили²⁶. Набуваючи притаманних лише йому специфічних рис, виходячи як зі стартових умов, так і інтенцій країнового групування, інтеграційні об'єднання перетворюються на засіб порівняння та співіснування інтересів на глобальному рівні міжнародних економічних відносин. Інституційні й правові зв'язки між інтеграційними об'єднаннями створюють передумови формування нового балансу сил, нової, відтепер вже глобальної, системи міжнародних економічних відносин²⁷.

Водночас третя хвиля глобалізації (табл. 4) продемонструвала деструктивні наслідки такої регіональної спорідненості країн, що проявилися в кризовому інфікуванні.

²⁵*Dowrick S.* Industrialization, catching up, and economic growth: a comparative study across the world's capitalist economies / S. Dowrick, N. Gemmell // *Economic Journal*. — 1991. — Vol. 101. — No. 405. — P. 263—275.

²⁶*Esping-Andersen G.* Welfare States and the Economy / G. Esping-Andersen // *The Handbook of Economic Sociology* / N.J. Smelse, R. Swedberg. — Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994. — P. 691—711

²⁷*Weiss L.* States in the Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back In / L. Weiss. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 380 p.

Таблиця 4

**ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ ВІДНОСИН ЗАЛЕЖНОСТІ
ЗА ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Етапи глобалізації	Характерні риси історичного періоду	За типом	За формою	Форми співпраці	Специфічні риси	Вплив на економічний розвиток
Третя хвиля глобалізації починаючи з 1980-х рр. демонструє вкрай гострі її прояви, які загрожують подальшому екологічним, політичним катастрофами, системними економічними кризами і масштабними силовими конфліктами	<p>Четверта науково-технічна революція (інформаційна)</p> <p>Становлення системи національних, корпоративних, регіональних, та глобальних інститутів і інституцій.</p> <p>Лібералізація фінансового та торговельного секторів</p> <p>Загострення міжнародної конкуренції.</p> <p>Експансія ТНК</p> <p>Друга хвиля регіональної економічної інтеграції</p> <p>Розпад біполярної системи світоустрою</p> <p>Протиріччя між національними і глобальними економічними інтересами</p> <p>Неадекватність регулятивних механізмів рівню розвитку глобалізації світогосподарських зв'язків</p>	<p>Полі-залежність між країнами Центру і Периферії</p> <p>Стратегічна взаємозалежність як результат інтеграційної взаємодії</p> <p>Ринковий фундаменталізм</p> <p>Транснаціональний експансіонізм</p> <p>Макроекономічна взаємозалежність</p> <p>Кризове інфікування як прояв глобальної взаємозалежності</p>	<p>Факторна</p> <p>Ресурсна</p> <p>Структурна</p> <p>Технологічна</p> <p>Міграційна</p> <p>Торгова</p> <p>Фінансова</p> <p>Монетарна</p> <p>Фіскальна</p> <p>Боргова</p> <p>Інституційна</p> <p>Політична</p>	<p>Кооперація в сфері економічної політики</p> <p>Політична кооперація</p> <p>Інтеграційна співпраця</p>	<p>Велика група країн вийшла на глобальні ринки товарів та послуг.</p> <p>Серед країн, що розвиваються, спостерігається зниження рівня доходів та зростання рівня бідності. Інтенсифікувався процес міжнародної міграції та міжнародного руху капіталу.</p> <p>Деякі країни „третього світу» змогли використати свої надлишки робочої сили для досягнення порівняльних конкурентних переваг.</p> <p>Абсолютне збільшення міжнародного руху капіталу у слаборозвинуті країни за практично незмінної їх частки у світовому обсязі.</p> <p>Промислово розвинуті країни почали поступово ослаблювати контроль за рухом капіталу.</p> <p>Значна кількість приватного капіталу знову почала рухатись у напрямку країн, що розвиваються.</p> <p>Трансформація ролі держави</p>	<p>Впродовж 1980–2003 років середньорічні темпи приросту світової торгівлі і світового виробництва ніколи не перевищували рекордних показників після кризового 1976 р. — 11,8 % і 6,7 %, відповідно.</p> <p>Інтеграція світових товарних ринків починаючи з 1980-х рр. дозволила країнам, що розвиваються, з сприятливим географічним положенням, поміркованою макроекономічною і зовнішньоекономічною політикою, стійкими інститутами та інфраструктурою, скористатися із надлишку дешевої робочої сили і створити порівняльні переваги у виробництві окремих товарів і послуг.</p> <p>В межах сучасної тенденції лібералізації міжнародної торгівлі розвинені країни також знаходять можливість застосування протекціоністських заходів для захисту власного ринку за рахунок застосування нетарифних бар'єрів</p>

Джерело: розроблено і укладено автором

При цьому інтеграція й фрагментація, глобалізація та локалізація як суперечливі, але нерозривні тенденції розвитку міжнародної економіки формують нові процеси фргамергації та глокалізації. Так, якщо іманентною рисою фргамергації є формування і зміцнення блоків і союзів «національних держав» у вигляді складних ієрархічних систем на тлі зростання кількості акторів на світовій арені з подальшою зміною у балансі їхніх сил, то глокалізація характеризується процесом рестратифікації світу, що базується на нових принципах, що уможлиблює створення нової ієрархії світового масштабу. Фрагмеграція і глокалізація формують новітній феномен неозалежності, яка інтерпретується нами як процес міжкраїнової взаємодії, що характеризується продукуванням різних форм взаємозалежності на основі встановлення як асиметричних (Північ-Південь), так і симетричних (Північ-Південь, Південь-Південь, у межах регіональних угруповань) відносин різного ступеня чутливості і вразливості попри уніфікацію глобальних правил співіснування, втілених у процесі їхньої регуляторної гармонізації на тлі поступового елімінування регулюючих функцій держави, викликаних транснаціоналізацією і закладанням підвалин наднаціонального регулювання, іманентною рисою якого стає поступова реконфігурація центрів сили, що супроводжується формуванням нових полюсів економічного зростання, інспірованих розвитком анкерних країн Півдня.

Виступаючи викликом економічному суверенітету, незалежність як уособлення дифузної залежності, проявляється у множинності її проявів (ресурсна, структурна, інституційна, інформаційна, технологічна, торгова, фінансова, боргова, монетарна тощо) з встановленням відмінних причинно-наслідкових зв'язків між її похідними відповідно до рівня економічного розвитку країн і передбачає легітимізацію гібридних форм співробітництва (між регіональними угрупованнями; бі-регіональні та трансрегіональні відносини, участь в яких не завжди прив'язана до конкретних регіональних угруповань і може містити країни з понад двох регіонів; гібридні відносини, як, зокрема, між регіональними угрупованнями та окремими потужними країнами) за одночасного прояву процесів конвергенції й дивергенції національних економічних систем попри анонсовану гомогенізацію й гетерогенізацію глобального економічного простору, що дедалі стає більш деконтованим і поліцентричним (рис. 1).

Неозалежність нами інтерпретовано як вищу стадію взаємозалежності, що характеризується поліваріантністю, різнопорядковістю, складною ієрархічністю, децентралізованістю і багаторівневістю зв'язків і породжуваних ними наслідків, що продукуються не лише державами, але й іншими суб'єктами глобальної економіки.

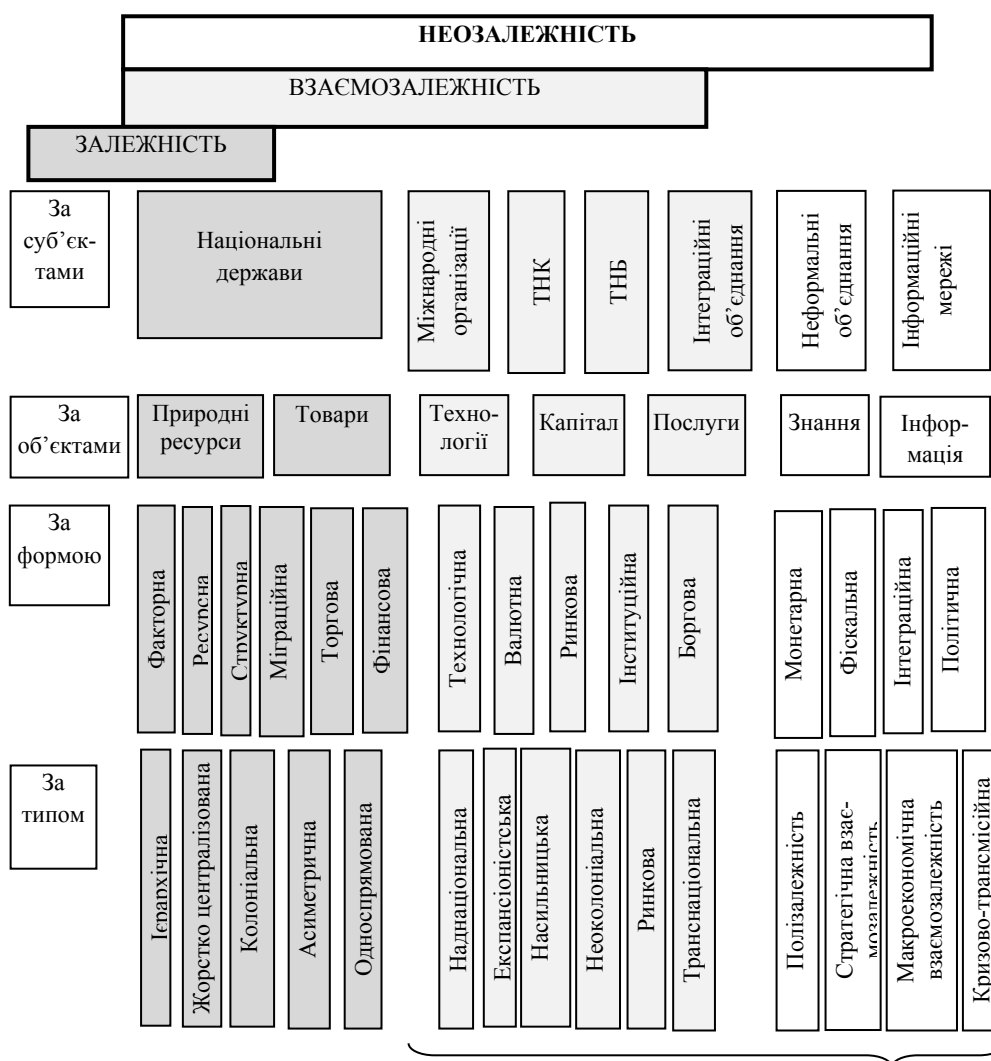

Рис. 1. Генеза незалежності

Джерело: розроблено автором

Авторський підхід до встановлення суб'єктів незалежності має за мету продемонструвати, що нинішній вимір міжкраїнової взаємодії перебуває у площині множинних координат, де виокремлюються:

— продуценти ринкової залежності (фінансова глобалізація; економічні (циклічні) кризи; лібералізація торгівлі; лібералізація капіталу; висококонкурентне середовище; умови торгівлі; ринок інтелектуальної власності; ТНК як такі, що контролюють окремі товарні ринки);

- суб'єкти інституційної залежності (міжнародні організації, що продукують залежність; рішення, що приймаються в межах G7/G8/G20);
- продуценти інтеграційної залежності (регіональні торговельні угоди і в ширшому контексті сама по собі економічна й політична інтеграції);
- суб'єкти фінансової залежності (міжнародні економічні організації; ТНК; фінансові центри; фондові ринки; офшорні центри);
- інструменти соціо-культурної залежності (перенесення моделей споживання з багатих до бідних країн, інспіроване ТНК; культурна та мовна експансія; встановлення соціальних стандартів);
- продуценти технологічної залежності (висококонкурентне середовище; держави; ТНК; міжнародні організації);
- суб'єкти інформаційної залежності (рейтингові агентства);
- детермінанти цивілізаційної залежності (глобальні проблеми як цивілізаційні виклики; обмеженість ресурсів як пригнічувач зростання; демографічні виклики; продукування homo economicus);
- детермінанти глобальних зрушень (реконфігурація економічних сил; трансформація змістовних домінант при визначенні економічних інтересів держав).

Водночас певна уніфікація правил співпраці, прописана в статутах міжнародних організацій, що через механізми контролю закладають підвалини становлення й розвитку міжкраїнових відносин на різних рівнях — структурному, технологічному, фінансовому, інвестиційному — в епоху лібералізації спровокувала асиметричність можливостей при декларації їхньої єдності для всіх. Але посилюється й тиск на самі розвинені країни з боку транснаціональних компаній, які відіграють провідну роль у механізмі перерозподілу ресурсів.

Неозалежність демонструє новітній парадокс, коли жодна з держав не здатна взяти на себе відповідальність за забезпечення суспільних благ, необхідних для впорядкованого функціонування і збереження стабільності глобальної економіки та здійснення дієвого контролю над міжнародними інститутами, яким поставлено в обов'язок підтримувати відкритість торговельної системи, зберігати стійкість валютної системи, забезпечувати належне функціонування світових фінансових ринків. Неозалежність як процес міждержавної взаємодії, що базується на якісно нових засадах взаємозалежності країн Центру і Периферії внаслідок зростаючої транснаціоналізації світової економіки та інституційного тиску на національний економічний суверенітет, висуває на порядок денний пошук шляхів подолання проблеми нерівномірності розвитку і загострює комплекс залежностей — технологічної, фінансової, інформаційної внаслідок існуючих ресурсних, сировинних і структурних міжкраїнових асиметрій.

Розв'язанню вищезазначених суперечностей сприятиме: 1) створення інституту глобального економічного управління, метою якого стане вирі-

шення колективних глобальних цілей (подолання глобальних дисбалансів і нерівномірностей економічного розвитку, контроль над експансією монополій, деконцентрація технологічних ресурсів); 2) трансформація інституціонального каркасу міжнародних організацій; 3) поглиблення міжнародного економічного співробітництва в межах інтеграційних об'єднань з боку країн — членів у частині гармонізації сповідуваних ними політик та їх подальшої комунітаризації (фіскальної, бюджетної, банківської, соціальної), що сприятиме зменшенню дивергентних процесів і відносин асиметричної залежності між його учасниками й закладання підвалин до реалізації сценарії в гнучкій інтеграції, що дозволить підвищити стійкість й адаптивність угруповання перед трансформаційними викликами сучасного етапу глобалізації; 4) створення національних агенцій розвитку, що здійснювали б жорсткий менеджмент рекомендованих країнам стабілізаційних і структурних програм для мінімізації побічних негативних наслідків імплементації останніх внаслідок загострення відносин боргової, фінансової, інвестиційної та інших залежностей.

Висновки

Зміна структури взаємозв'язків, що укорінилася під час першої хвилі глобалізації, попри здавалося б радикальні зміни, іманентні другій глобалізаційній хвилі, лише на сучасному етапі трансформації світової економіки, що супроводжується пертурбаціями, кризами, зміною самої філософії господарювання, продукує імпульси до набуття системою нових варіацій ребалансування рушійних сил світової економіки й самоорганізації системи на нових засадах (складної ієрархічності, багатополярності). За такого підходу криза може слугувати як творча засада, конструктивний механізм еволюції. Тоді як у філософському осмисленні ми прагнемо до єдності, до витоків і єдиної цілі, дивергентна природа економічного розвитку нівелює формування уніфікованої інтенції для всіх країн, що вступають в економічну взаємодію. Тут яскраво простежується співіснування полярних за своєю суттю завдань: утримати та посісти позиції в глобальній економіці з властивою їй стратифікацією, що загострює існуючі міжкраїнові протиріччя, проявлені в множинності асиметрій та продукуванні новітніх комбінацій їх (держава/компанія). З синергетичної точки зору, все більшого значення набуває той факт, що в світовій економіці різними її суб'єктами приймається безліч рішень, кожне з яких є значимим, втім, часом таким, що суперечить одне одному, а, отже, в сукупності вони здатні призводити до непередбачуваних результатів, що ставить на порядок денний пошук відповіді на виклики глобального управління.

Неозалежність інтерпретується нами як процес взаємовпливу, що характеризується відсутністю чіткої ієрархії у міжкраїнових відноси-

нах і поліцентричним характером внаслідок формування гнучкої фрагментованої центрально-периферійної структури світового господарства, продукуюваної уніфікацією умов співпраці під впливом ринкового фундаменталізму й транснаціонального тиску, що супроводжується трансформацією ролі держави на тлі поглиблення інтеграційних процесів й посилення інституційних важелів регулювання. На відміну від економічної взаємозалежності, що описується в термінах частки торгівлі й обсягів потоків капіталів, економічна незалежність визначається через множинність комбінацій взаємовпливу продуцентів цивілізаційної, ринкової, інституційної, інтеграційної, фінансової, технологічної, соціокультурної залежностей під впливом глобалізаційних зрушень.

Окреслене яскраво засвідчує, що економічна глобалізація створює великий попит на політичну глобалізацію, оскільки ринки не здатні вирішити проблеми справедливого розподілу і невірноваженого розвитку, які вони і створюють. При цьому політична глобалізація зразка ХХІ століття не ризикує набути форми домінування однієї центральної країни.

Список літератури

1. *Кравчук Н.Я.* Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Н. Я. Кравчук. — К.: Знання, 2012. — 137 с.
2. *Amin S.* Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues? [Electronic resource] / S. Amin // Journal of world-systems research. — 2000. — Vol. VI. — No. 3. — Access mode: <http://jwsr.ucr.edu/archive/vol6/number3/pdf/jwsr-v6n3-amin.pdf>.
3. *Arrighi G.* The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times / G. Arrighi. — London: Verso, 1994. — 400 p.
4. *Arrighi G.* The stratification of the world-economy: an exploration of the semiperipheral zone / G. Arrighi, J. Drangel // The Review. — 1986. — Vol. 10. — No. 1. — P. 9–74.
5. *Arthur W.B.* Path-dependent processes and the emergence of macrostructure / W. B. Arthur, Y.M. Ermoliev, Y.M. Kaniovski // European Journal of Operational Research. — 1987. — Vol. 30. — No. 3. — P. 294–303.
6. *Bergsten F.* The United States and the World Economy: Foreign Economic Policy for the Next Decade [Electronic resource] / C.F. Bergsten. — Access mode: <http://www.globallawbooks.org/reviews/detail.asp?id=69>.
7. *Comin D.* Was the Wealth of Nations Determined in 1000 BC? / D. Comin, W. Easterly, E. Gong // American Economic Journal: Macroeconomics. — 2010. — Vol. 2. — No. 3. — P. 65–97.
8. *Crawford J-A.* The Changing Landscape of Regional Trade Agreements [Electronic resource] / J-A. Crawford, R.V. Fiorentino. — Access mode: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/discussion_papers8_e.pdf
9. *David P.A.* Why are institutions the 'carriers of history'? Path dependence and the evolution of conventions, organizations and institutions / P.A. David // Structural change and Economic Dynamics. — 1994. — Vol. 5. — No. 2. — P. 205–220.

10. *Dos Santos T.* The Structure of Dependence / T. Dos Santos // The American Economic Review. — 1970. — Vol. 60. — No 2. — P. 231—236.
11. *Dowrick S.* Industrialization, catching up, and economic growth: a comparative study across the world's capitalist economies / S. Dowrick, N. Gemmell // Economic Journal. — 1991. — Vol. 101. — No. 405. — P. 263—275.
12. *Esping-Andersen G.* Welfare States and the Economy / G. Esping-Andersen // The Handbook of Economic Sociology / N.J. Smelse, R.Swedberg. — Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994. — P. 691—711.
13. *Frank A.G.* Capitalism and underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil / A.G. Frank. — New-York: Monthly Review Press, 1969 — 344 p.
14. *Furtado C.* The Concept of External Dependence in the Study of Underdevelopment / C. Furtado // The Political Economy of Development and Underdevelopment / C.K. Wilber (ed.). — New York: Random House, 1973. — P. 118—123.
15. *Haqqard S.* Pathways from the periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries / S. Haggard. — Ithaca: Cornell University Press, 1990. — 276 p.
16. *Iversen T.* The Dynamics of Welfare State Expansion: Trade Openness, Deindustrialization and Partisan Politics [Electronic resource] / T. Iversen // The New Politics of the Welfare State / P. Pierson (ed.). — Oxford: Oxford University Press, 2001. — Access mode: <http://scholar.harvard.edu/files/iversen/files/introdyn.pdf>
17. *Katzenstein P.* Small States in World Markets / P. Katzenstein. — Ithaca: Cornell University Press, 1985. — 288 p.
18. *Martin R.* Path dependence and regional economic evolution / R. Martin, P. Sunley // Journal of Economic Geography. — 2006. — Vol. 6. — P. 395-437; Garud R. Path dependence and creation / R. Garud, P. Karnoe. — Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. — 417 p.
19. *Prebisch R.* The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems / R. Prebisch. — New York: United Nations Department of Economic Affairs, 1950. — 58 p.
20. *Smith J.* The Politics of Dispute Settlement Design: Explaining Legalism in Regional Trade Pacts / J. Smith // International Organization. — 2000. — Vol. 54(1). — P. 137—180.
21. *So A. Y.* Social Change and Development: Modernization, Dependency, and World-System Theories. Newbury Park, 1990. — P. 18—23.
22. *Wallerstein I.* Rise and future demise of the capitalist world economy: concepts for comparative analysis / I. Wallerstein // Comparative Studies in Society and History. — 1974. — Vol. 16. — No. 4. — P. 387—415.
23. *Weiss L.* States in the Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back In / L. Weiss. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 380 p.
24. *Weiss L.* The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era, Polity / L. Weiss. — Cambridge: Polity Press, 1998. — 260 p.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2016.